

בין הורים למחנכים

שאלה: לפני זמן מה קבלתי הודעה המתייחסת להתנהגותו של בני בבית-הילדים. הודעה דומה קבלו גם יתר ההורים, אשר להם בנים בבית-ילדים זה, והעתקים נשלחו למטפלת, לרכז ועדת החנוך ולמזכיר-פנים. מה מערכת היחסים — ע"פ ההלכה — בין ההורים למחנכים, בחינוך הילדים?

תשובה: המשנה במסכת אבות קובעת: "בן שלש עשרה למצוות"¹. עד גיל שלש עשרה לבנים ושתיים עשרה לבנות מקיימים הילדים מצוות כדי ללמוד פרטי הלכותיהן, להתרגל לשמור ולעשות, וכך כדי להתחנך ברוח התורה וליראת שמים. מגיל מצוות ואילך הם חייבים לשמור על מצוות ומקבלים שכר ועונש ככל אדם מבוגר מישראל². אחריות ההורים כלפי ילדם עד גיל מצוות מתבטאת במצות חינוך ואילו אחריותם לילדם מגיל מצוות ואילך, מתבטאת במצוות תוכחה³. מצות חינוך מוטלת על ההורים דוקא⁴. מצות תוכחה, לעומת זאת, מוטלת על כל אחד ואחד מישראל שיש בידו להוכיח, וסביר שתוכחתו תתקבל⁵. אדם מוכן לקבל תוכחה מאנשים שהוא מכבדם, אוהבם או ירא מפניהם⁶. בדרך כלל מערכת היחסים בין הורים וילדיהם היא כזו שילדים יקבלו את תוכחת הוריהם מתוך כבוד, אהבה ויראה. משום כך הופנה המכתב הנ"ל, בראש וראשונה, להורים.

1 אבות, ה, כא.

2 אין זה המקום לדון בפרוטרוט בענין זה.

3 עי' במ"ב רכה אות ז'.

4 עיקר מצות חינוך מוטלת על האב ויש הסוברים שגם על האם. ועי' בשל"ה, שער האותיות, אות דרך ארץ (דף סד, א), ש"הנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האבות, ויותר מהם, שהן פניות ומצויות יותר בבית", [ועי' בשו"ע או"ח סי' שמ"ג במ"ב ס"ק ב'. — הערת העורך].

5 בדרך כלל סביר שהתוכחה תתקבל. ואם ברור למעלה מכל ספק שהתוכחה לא תתקבל, עי' בשו"ע או"ח סי' תר"ח, ב.

6 עי' בספר החינוך, מצוה צה, "שאינ מלמד מוסר אלא אוהב". ועל החובה המיוחדת להפריש מאיסור מי שתחת רשותו, עי' בספר תרומת הדשן, סימן ריח, ואכמ"ל.

גם במקרה שלהורים עצמם אין משום מה אפשרות או יכולת להוכיח את ילדם ולהשפיע עליו לאלתר, עליהם לדעת על התנהגותו. יש להניח שבמוקדם או במאוחר עשוי להווצר מצב של קירוב לבבות בו יוכלו ההורים להשפיע על ילדיהם והילדים יקבלו אז את תוכחת הוריהם ביתר הבנה. לבד מזאת, מסתבר כי ההורים יודעים מי מבין חבריו, מדריכיו, מוריו וכד' מסוגל להשפיע על ילדם, ועל ההורים מוטל למצוא דרך להפעיל את האדם המתאים. אותו אדם, מצוה עליו לשתף פעולה, שהרי מצות תוכחה מוטלת על כל אדם מישראל. מאותה סיבה נשלח המכתב גם למטפלת, למרכזת ועדת חינוך ולמזכיר הפנים, אשר עליהם מוטלת מצות תוכחה במיוחד, בתוקף תפקידם בחברה, לאור הסיכוי הסביר שהילדים ישמעו לנציגי הצבור הפונים אליהם.

כללו של דבר, אין להתנער מאחריות הנובעת ממצות תוכחה בכח התארגנות או הסכמים חברתיים.⁷ אי לכך, לא יתכן — בשאלה שלפנינו — שמי שתוכחתו עשויה להועיל, ישתמש מקיום המצוה בטענה שאחרים נתמנו לתפקיד שבמסגרתו הם חייבים לקיימה בעבורו.

כיוצא בזה, אדם שעני פנה אליו, באופן אישי, וביקש ממנו צדקה, מצות העשה לתת צדקה לעניים מחייבת אותו להענות לבקשה. בדומה לכך, לגבי מצות צדקה חייב עשיר לתת לעני הפונה אליו, ואל לו להפנות את העני אל אחרים, על כן חבר קבוצה שפנו אליו, חייב אף הוא לתת צדקה ואינו יכול לפטור את עצמו בטענה שמוסדות הקבוצה מקיימים מצות צדקה בשם כלל החברים.⁸ עליו להשתדל לתת כפי יכולתו לאותו עני שפנה אליו אישית. ואם אין לו כל אפשרות לכך, חייב לפנות למוסדות הקבוצה בדרישה להענות לפונה, ולדאוג ולוודא שהמצווה המוטלת עליו אכן קיימה.

והנה... סוברים שמצות תוכחה לא נצטוו רק הרבנים והדרשנים, אבל באמת הוא טעות, כי היא מצוה על כל ישראל... שיראה בחבירו דבר מגונה חייב להוכיחו. והעיקר שצריך המוכיח לכלול את עצמו גם כן בכלל, כי אי אפשר שהמוכיח יהי נקי...

"רוח חיים" לר' חיים מלוז'ין, אבות ב, א

7 בשאלה זו דנו בענין שביתות מורים ועי' בשו"ת חשב"ץ.

8 והנה נראה שחבר קבוץ שאין לו כסף, אינו יכול לקיים מצוה שבממון והרי הוא אנוס באותה שעה. אך לאידך גיסא, חבר הקבוץ מקבל את הצרכים היום-יומיים שלו ביד רחבה, ונמצא שהוא עצמו הכניס את עצמו למצב בו לא יהא בידו סיפק לתת לעניים אך הוא עצמו יוכל לחיות ברווחה. והפתרון לכך לקבוע סכום כסף מיוחד שיעמוד למטרות מעין אלה וגדל הסכום יא "צמד" להוצאות הצרכניות.

האחריות — על מי?

ת"ר: האב חייב בבנו למולו, ולפדותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות, וי"א — אף להשיטו במים... ללמדו תורה — מנלן? דכתיב "ולמדתם אתם את בניכם" (קדושין כט.).

מצות תלמוד תורה וחינוך הילדים — מן המצוות המוטלות על האב היא. יחס הגומלין בין האב — אשר עליו מוטלת חובה זו, לבין המורה — הממלא את השליחות אשר הוטלה עליו ע"י האב, יוצר לעתים מצב לא-ברור בדבר חובותיו של האב — מחד, וסמכויותיו של המורה — מאידך. פעמים מתלוננים הורים על דרך פעולתו של מורה ועל כי הוא נוטל לעצמו סמכות יתר, ופעמים מתאוננים המורים על מיעוט התענינותם של הורים ואי-התערבותם בקורה את בנם, תוך שהם מטילים את כל האחריות על שכם המורה.

בחיי קבוץ — בולטת תופעה זו. המסגרת החינוכית הממוסדת, הכוללת ועדות חינוך, צוות ביה"ס וצוות מטפלות בבתי-ילדים, ועצם הימצאותם של הילדים במשך רוב שעות היום (ובחלק מן הקיבוצים: רוב שעות היממה) מחוץ לביתם — מטפחים בלב הורים רבים את ההרגשה שחינוך ילדיהם מופקד "בידיים טובות", וכל שעליהם לעשות הוא, להתעניין מפעם לפעם בלימודיהם של ילדיהם והתנהגותם...

ומצינו לחז"ל (בבא בתרא כא.) התייחסות ליחס-גומלין זה, שבין ההורה למורה:

אמר רב יהודה אמר רב: ברם, זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא, נשתכחה תורה מישראל. שבתחלה, מי שיש לו אב — מלמדו תורה, מי שאין לו אב — לא היה למד תורה. מאי דרוש? "ולמדתם אתם" — ולמדתם אתם (רש"י: האב עצמו מצווה ללמדו. ועי' תוס' שם). התקינו שיהו מושיבין מלמדי תנוקות בירושלים. מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה" (תוס': לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה — היה מכוין לבו יותר ליראת

שמים וללמוד תורה וכו', עיי"ש). ועדיין מי שיש לו אב — היה מעלה ומלמדו, מי שאין לו אב — לא היה עולה ולמד... עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תנוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע (תוס': כבן שש — בבריא, כבן שבע — בכחוש).

מקובל לחשוב שכאן המקור בדברי חז"ל לחינוך-חובה, וכי חז"ל עמדו על חשיבות הדבר עוד רבות בשנים בטרם הונהג אצל אומות-העולם. אבל אין הדבר כן, והנחה זו נובעת מהבנה מוטעית בפרוש הסוגיא.*

ההנהגה של "מי שיש לו אב — מלמדו תורה", שהיתה מקובלת בעם ישראל במשך דורות, היתה מושתתת על העקרון הטבעי והיסודי, כי במקום בו מקבלים חיים — בו מקבלים תורה, ומכיון שאת חייו קיבל הילד אצל אביו, הרי שגם את תורתו עליו לקבל אצל אביו. אין מקום בו ניתן להחדיר בילד ולהספיג בו "נשמה יהודית" כמו בבית ההורים, וכשם שהאם נושאת את ילדה ומגדלתו באופן היותר טוב והיותר מועיל מבחינה ביולוגית, כך בית-אבא הוא המקום היותר מועיל מבחינה רוחנית. גדר של עובר במעי אמו הוא — "אוכל מה שאמו אוכלת, ושותה מה שאמו שותה" (נדה ל:), ושום אינקובטור בעולם אינו מהווה תחליף לרחמה של אם, וכך הדבר גם ברוחניות — אין תחליף לחממה הרוחנית של בית ההורים. וכשם שברור הדבר שרק באותם המקרים בהם אין האמהות יכולות להמשיך ולשאת את עובריהן — אזי יש להחזיקם באינקובטור, כך ברוך היה לחז"ל, שרק במקרים מיוחדים אין בית ההורים מסוגל להעניק את התורה והיראה, אבל אין הדבר אמור לכלל.

מצב טבעי ובריא כזה, גרם לאוירה מיוחדת, שאף מי שלא היה לו אב שילמדו תורה, ספג את אותה אוירה, וממילא לא היה מקום לחשש שמא ח"ו תשתכח תורה מישראל. ואותו הלך-מחשבה היה גם כאשר התקינו שיהו מושיבין מלמדי תנוקות בירושלים, אשר שם — בהשראת האינקובטור-החממה של בית-המקדש, יוכלו הילדים לינוק תורה ויראת שמים.

משנוכח יהושע בן גמלא בירידת הדורות, וצפה שעתידיים לבוא ימים בהם לא יוכלו בתי-האבות להעניק את המזון הרוחני הדרוש לילדי ישראל, קידם את פני הרעה ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ודאג ל"אינקובטורים" בכך ששינה את מהלך החינוך מ"תנוקות של בית אבהן" ל"תנוקות של בית רבן".

* רוב הדברים עובדו עפ"י שיחה של הגר"י הוטנר זצ"ל, ראש ור"מ מתיבתא ר' חיים ברלין, ניו-יורק — ירושלים.

ובאמת, ללא תקנתו של יהושע בן גמלא, בלתי־אפשרי היה שיהיו מלמדי־תנוקות תחליף לבית־ההורים. אך משנקבעה התקנה והסכימו עמו חז"ל שזו הדרך לדורות הבאים עד אחרית הימים, נתנה ההשגחה לכלל ישראל את הכוחות המתאימים לקיומה של התקנה — שיהיו במחנכים אותם כוחות אבהיים שיעניקו לתנוקות של בית רבן את אשר ספגו תנוקות של בית אבהן. ועל כך "זכור אותו האיש לטוב — שאלמלא הוא, נשתכחה תורה מישראל". אבל פשוט הוא, שמעיקר הדברים — אין תחליף לבית ההורים.

אך בחינה זו של תורה המסורה מאב לבן, היא זוית ראייה אחת במתן־תורה אשר עליה נצטוו ששים רבוא מקבלי התורה — "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בס וגו'", "והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב". אך ישנה זוית ראייה נוספת למתן תורה, והיא הבחינה של "את אשר ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלוקינו ואת אשר איננו פה עמנו היום" (דברים כ"ט י"ד). זו היא הבחינה אשר לא נמסרה מאב לבן במסורת, אלא נמסרה לאבות, לבנים ולבני הבנים כאחד, בעת שכל נשמות ישראל היו במעמד הר סיני (עי' שבת קמ"ו, שבעות ל"ט, שמו"ר כ"ח ד').

לולא בחינה זו, של מסירת התורה, לכלל ישראל יחדיו (ואף נשמות ישראל), היתה שרשרת התורה נקטעת ח"ו. אילו היתה מסירת התורה אך ורק בבחינת מסורת מאב לבן, הרי במקרה ואי־שם נותקה השרשרת, ונפלה חוליה אחת ומאן־דהו לא עסק בתורה — לא תתכן המשכיות השרשרת ורציפותה ח"ו. אבל מכיון שקיימת הבחינה השנייה, העמוקה יותר, של מסירת התורה לאבות ולבנים כאחד, הרי אפילו אם נשמט דור אחד ח"ו — לא נכרת הדור הבא מהשורש, אלא שב למקור הראשון, למה שקיבלה נשמתו עצמו בסיני.

ובכך יובנו דברי חז"ל, אשר קבעו כי "כל המלמד את בן חברו תורה וכו', וכל המלמד את בן עם הארץ תורה — אפילו הקב"ה גזור גזירה — מבטלה בשבילו, שנאמר "ואם תוציא יקר מזולל — כפי תהיה" (ב"מ פה). העדיפות בהוראת בן עם הארץ היא, בהמשכיותה של השרשרת אשר נותקה ע"י הע"ה, המשכיות אשר נובעת מכח מתן תורה אף לנשמות כלל ישראל, והמתעסק בהוראת תורה מכח בחינה זו של מתן תורה — זוכה להיות פיו כפיו של הקב"ה. "אם תוציא יקר מזולל — כפי תהיה" (ירמיהו ט"ו י"ט).

דורנו הוא, לצערנו, דור בו נותקו שרשרות רבות, ותפקיד המחנכים הוא להוציא יקר מזולל. חובה זו מובעת בדברי הנבואה האחרונה — "הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא... והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וגו'" (מלאכי ג')

כ"ג). וכותב רש"י שם: "והשיב לב אבות" — להקב"ה, "על בנים" — על-ידי הבנים, יאמר לבנים דרך אהבה ורצון, לכו ודברו אל אבותיכם לאחוז בדרכי המקום... דבר זה מתרחש בס"ד לעינינו — אשר בנים מחזירים לב אבותיהם לאבינו שבשמים, וזאת באמצעות המחנכים ההופכים יקר לזולל. נמצא, אפוא, כי באותם המקרים בהם מוטל על המחנכים להוציא יקר מזולל — מוטלת המשימה אך ורק על המחנכים, ומלאכתם — מלאכת שמים היא (ואם נאמרו הדברים על כתיבת סת"ם, * הרי על כתיבת דברי תורה וחקיקתם בלב תנוקות של בית רבן — על אחת כמה וכמה!), אך יבאותם תלמידים אשר בהם מוציאים המחנכים יקר מיקר — שומה על המחנכים לעשות זאת בשיתוף עם ההורים וחובת ההורים להעניק לילדיהם את אותה אורית בית אשר אין לה תחליף, שהרי "ולמדתם אתם את בניכם" — על ההורים נאמר, ואין חמורים אלא שלוחי ההורים, וכללא מילתא בידינו: מצוה בו יותר מבשלוחו!

* תניא, א"ר מאיר: כשבאתי אצל ר' ישמעאל, אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: לבלר אני. אמר לי: בני, הוי זהיר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת שמים היא, שמא אהה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת — נמצאת מחריב את כל העולם כולו (עפ"י עירובין יג.).

ההלכה ויישומה בחברה הקיבוצית-שיתופית

ההלכה בתחום איסור והיתר מתייחסת בדרך כלל ליחיד, לפרט, ובמידה שאנו רוצים לישמה בחברה הקיבוצית, מתברר לנו שישנם מקרים המצריכים שיקול נוסף לאור אורח החיים השיתופי שלנו. להלן מספר דוגמאות בנידון, ואין ספק שניתן להרחיב את היריעה ולהוסיף עליהן כהנה וכהנה:

א. איך להגדיר "הפסד מרובה" בקיבוץ?

בשולחן ערוך יורה דעה סימן נה, סעיף ה מכריע הרמ"א לחומרא — אם אין הפסד מרובה — במקרה של שבר בעצם האמצעית של הרגל למעלה מצומת הגידין, גם כשאין חור בעור, ועור ובשר חופין את העצם. ומתעוררת השאלה איך לנהוג בכגון דא בקבוצה? האם קובע ערכו של בעל החיים, ובזמננו נחשבת הטרפת עוף גדול להפסד מרובה — ונתירו? או שמכריע בנידון מצבו הכלכלי של בעל העוף ונסיק לכן שעוף השייך למאות חברים אינו מהווה הפסד מרובה לכל אחד מהם — ונאסרו?

לכאורה קשורה שאלה זו במחלוקת הפוסקים בחושן משפט סימן ו: "אין הדיינים נזקקים לדון בתביעה של פחות משווה פרוטה", ואם שני שותפים תובעים מאדם פרוטה, האם בית הדין צריך להיזקק לתביעה או לא? האם החפץ קובע או בעלי החפץ? (בעל "פתחי תשובה" כותב שקיימת בנידון מחלוקת הפוסקים). לפנינו מקרה הזוהר עקרונית עם השאלה שלנו, והדעות כאמור חלוקות בנידון. אתר עיון נוסף נראה לי שאין ללמוד מדיני ממונות לדין הנידון: מספר העופות הנשחט עבור ציבור הוא גדול פי כמה וכמה מאשר לאדם בודד, ובהתאם לכך גם מספר העופות, שהם ספק טריפה, והיחס נשאר ללא הבדל, ואין איפוא מקום להבחין בין יחיד לרבים בהקשר להפסד מרובה, כי שאלה מסוג הנוכר המזדמנת ליחיד פעם לחצי שנה, תודמן לציבור גדול מדי שבוע. אבל מאידך יש לתת את הדעת אם ברגע שאנו דנים על השאלה יהיה מן הנכון לקחת בחשבון שאלות

נוספות רבות יחסית שעוד תובאנה, ועל סמך זה להקל עכשיו בעוף הבודד שהפסדו אינו מרובה לכל אחד מבעליו?

לעצם הדיון יש עוד להוסיף שאם ילכו בפסק ההלכה אחרי מצבו הכלכלי של השואל, בעל העוף, צריכה ההלכה להבחין בנידון בין עשיר לעני ולא לכתוב סתם "הפסד מרובה". שוב ראיתי שבעל "שבות יעקב" (כלל נח) אכן בדעה שהכל לפי ראות עיני המורה, העשיר לפי עושרו והעני לפי עוניו.

שיקול נוסף להקל בשאלה שלנו הוא זה: הואיל ומה שמתירים בו בגלל הפסד מרובה הוא דבר שמן הדין הוא מותר, ורק מחמירים בו באין הפסד מרובה, ובנידון דידן הרי מדובר שערך נזק השותפים מגיע להפסד מרובה.

אחר עיון נוסף יגעתי ומצאתי שבעל "פתחי תשובה" (יורה דעה סימן לא, סעיף קטן ב) דן בהגדרת הפסד מרובה ובין היתר הוא כותב: "...ואפשר שבהמת שותפים, אף על פי שאלו היתה רק של אדם אחד היה זה עבורו הפסד מרובה, אבל מפני שהיא של שותפים אין להקל, מכיוון דלכל אחד לא הוה הפסד מרובה". אף הוא רק מעורר את הבעיה וכותב בלשון "אפשר", ועדיין הדבר טעון הכרע.

ב. כיצד מברכים בעת חנוכת חדר אוכל בקיבוץ?

המשנה במסכת ברכות (נד) אומרת: "בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך (בשם ומלכות) — שהחיינו", וכך נפסקה ההלכה בשולחן ערוך אורח חיים סימן רכג, לפי זה נראה בעליל שעלינו לברך ברכת "שהחיינו". ואף על פי שאין זה מן הדברים הבאים מזמן לזמן דוגמת פירות המבשילים בעונות קבועות של השנה והמצריכים ברכה זו ("זמן") הרי חל כאן הכלל הקובע, שעל דבר הגורם שמחה לבעליו, דוגמת שמועה טובה (שולחן ערוך סימן רכב), יש לברך ברכת "זמן". המקור הוא בתוספות במסכת סוכה דף מו, דיבור המתחיל "העושה סוכה לעצמו", הכותבים "לכל דבר המשמח את בעליו תיקנו ברכת שהחיינו".

ברם שם בדף נט, מבחינה הגמרא בין דבר שהוא שלו באופן בלעדי — עליו הוא מברך "שהחיינו" — ובין דבר שיש לו שותפים עליו — אז הוא מברך ברכת "הטוב והמטיב" ("מטיב" — גם לאחרים), והרי בקבוצה אנו כולנו שותפים לחדר האוכל. אבל מתעוררת שאלה: האם ברכת "הטוב והמטיב" היא ברכה נוספת לברכת "שהחיינו", ונברך שתי הברכות כאחד, או היא באה במקום ברכת "שהחיינו", ונברך רק ברכה זו? הב"ח (בעל הפירוש "בית חדש" על הטור) באורח חיים סימן כט מסתמך על דברי רב יהודה בערובין (מ) שבירך על דלעת ("קרא חדתא") ברכת "שהחיינו". ועל הערתו של רבה שאמר לו: "אין ספק שרשאי אתה לברך, אבל מסופקני אם מחוייב אתה לברך", ומסיק בעל התוספות

מכאן שבכל מקום שאדם נהנה יכול הוא לברך ברכת "זמן", ואפילו אם יש בנידון מחלוקת הפוסקים אין תופש כאן הכלל "...ספק ברכות להקל". ועל כך הסתמך הרב הגאון ר' משולם ראט ע"ה בספרו "קול מבשר" והתיר לברך ביום העצמאות ברכת "שהחיינו" (אגב: ומדוע לא [גם] ברכת "הטוב והמטיב" — הרי זה נוגע לשמחת הציבור?). ותלמידו של הב"ח, בעל "עטרת זקנים", כותב בשם רבו שבעת חנוכת בית חדש של שותפים יכול המברך לברך גם ברכת "שהחיינו", וכך גם מביא בעל הטורים בשם "ספר מצוות גדול" וה"טורי זהב" בסימן רכג מפרש כך את דעת הראב"ד. מאידך קובע בעל השולחן ערוך שברכת "הטוב והמטיב" — במקרה של שותפים — באה במקום ברכת "שהחיינו", וכן פוסקים גם כמה אחרונים (עייין באר היטב). ומרן החפץ חיים במשנה ברורה סימן רכג סעיף קטן יא מסתמך על בעל "שבולי הלקט" וכותב שאם קהל בנה בית כנסת חדש יעמוד שליח הציבור ויברך בקול גדול ברכת "הטוב והמטיב". נמצאנו למדים שברכת "שהחיינו" בקיבוץ במקרה דנן נוסף לברכת "הטוב והמטיב" נתונה במחלוקת הפוסקים.

במקרה שחדר האוכל מתוכנן לשני אגפים וחונכים את האגף הראשון — יש להסתפק ספק נוסף: ידוע שהביטוי "טוב" מורה על שלימות הדבר, ולכן לא נאמר ביום השני לבריאת העולם "כי טוב", והוכפל למחרתו, כי לא נגמרה ביום השני חלוקת המים, וכן מתבססת הדעה (סוטה יב) ש"משה נולד מהול" על הביטוי בעת לידתו "ותרא אותו כי טוב הוא" (שמות ב, ב) כלומר הוא נולד יהודי מושלם (מהול). ומטעם זה אין אדם שחלה ומצבו הוטב יכול לברך ברכת "הגומל" — שגמלני כל טוב" "אלא עד שיצא לגמרי מצרה זו", כלומר עד שיחלים לגמרי, ורק אז יוכל לברך "כל טוב" המורה על שלימות הטוב שה' גמל לו, ואיך אם כן נברך אנחנו על האגף הראשון "הטוב והמטיב" לפני שהושלם הבניין כולו? מאידך ניתן להגיד, שאין הנידון דומה לחולה שטרם החלים כליל, כי האגף עליו אנו דנים כן נגמר ועומד, מוכן לשימושנו, אלא לפי התכנון יש להוסיף לידו אגף נוסף, האם העדרו מונע מאתנו לברך על הבניין שהושלם כשלעצמו? מצבים כאלה שעוררתי שכיחים בקבוצותינו, והדבר טעון עדיין הכרע.

ג. האם סעודת הבראה בקיבוץ היא "לחם אנשים" או לא?

בשולחן ערוך יורה דעה סימן שעט, סעיף ב, נפסקה ההלכה שאין מברין לאשה אבלה ממזון בעלה. והנימוק הוא, מכיוון שהוא מחוייב לפרנסה נחשב המזון כרכוש שלה ואינו "לחם אנשים" (זרים) כנדרש (עייין מועד קטן כז, ויחזקאל פרק כד, יז). ונשאלת השאלה: היכול בעל בקיבוץ להברות את אשתו האבלה על אחד

מבני משפחתה? הרי חובת הקבוצה היא לפרנס את חבריו וחברותיו ולא חובת הבעל (ונוסח הכתובה [גם אצלנו] "ואנא אפרנסך" — דורש תיקון) והאם תופשת בנידון ההלכה הנוכרת המבוססת על אורח חיים שמחוץ לקיבוץ, שהבעל הוא המפרנס את אשתו, גם במשטר שיתופי? זאת ועוד: הניתן להגיש לחבר אבל סעודת הבראה בקיבוץ מן המטבח המשותף שיש לו חלק בו, וזה יחשב "לחם אנשים"? אמנם תקנון הקבוצה קובע ש"אין לחבר חלק ברכוש הקבוצה" (וזה גם מונע טיעון משפטי על חלק מן הרכוש — עם עזיבתו)¹. אבל מאידך אנו מהווים חברה שיתופית ו"שלי ושלך — שלנו" ולאור הגדרה זו של יחס החבר לרכוש הקבוצה בחברה השיתופית, יש מקום לחקור אם מוזן מאוצר משותף אכן נקרא "לחם אנשים".

נדמה שאפשר להסתמך על הנוהג הקיים אצלנו שהקבוצה רוכשת את טבעת הקידושין ומעניקה אותה לחבר החתן, למען יוכל לקדש את אשתו ברכושו כדין (לדעתי ניתן היה להסדיר גם ברכישת ארבעה המינים הסדר דומה, ורק לשם הידור מצוה — "ולקחתם לכם — משלכם" — משתפים את החברים חלקית בהוצאה זאת), ובהתאם לתקדים זה גם האוכל הנלקח לשם קיום מצוה זו מוענק לחבר המגיש לאבל כרכושו האישי, ואם יטען הטוען: הטבעת נמסרת מטעם הקבוצה לחתן כמענק, אבל סעודת ההבראה נלקחת על ידי החבר-המגיש, אבל מאחר שהוא לוקח את הצרכים לרשותו הם שלו באופן בלעדי והשותפות מסתיימת בשלב זה, ויכול הוא לנהוג בהם כראות עיניו, מה שאין כן בבעלי חיים שברפת ולול אין הקיבוץ מוותר עליהם, ואין זה הופך במשטר השיתופי לרכושו של החבר הכהן.

אין ספק שהיחס בין החבר לרכוש הקבוצה דורש הגדרה עקרונית משפטית כדי לעקוף קשיים מסוג "לחם אנשים".*

1 ומטעם זה סירבה הוועדה לענייני דת למכור את הרפת והלול לחבר כהן — כהוראת הרבנות — על מנת להאכיל את בעלי חיים בפסולת הדגנים בתור תרומות ומעשרות, מכיוון שכל רכוש יצרני שקונה החבר קנתה הקבוצה אוטומאטית.
* עיין לעיל במאמרו של הרב יעקב אריאל: חיי ההלכה בקיבוץ, פרקים י"ז, י"ט, כ', ובמאמרים במרום זה הדנים בכתובה בקיבוץ. — הערת העורך.

קידוש בשבת בבתי-ילדים

שאלה:

האם מותר לתורנית בבית ילדים בשבת בבוקר, לקדש עבור הילדים מבלי שתאכל, ועם גמר התורנות — לאכול בחדר האוכל?

תשובה:

א. אין קידוש אלא במקום סעודה¹, דכתיב: "וקראת לשבת ענג" — במקום עונג, שהוא הסעודה, שם תהא הקריאה של קידוש². ולכן חייבים לאכול מיד³ לאחר הקידוש, כזית פת או מזונות⁴, ובשעת הדחק יוצאים ידי חובת "קידוש במקום סעודה" בשתיית רביעית יין⁵. אין יוצאים ידי חובה באכילת פירות או בשתיית משקה ושכר⁶.

אם קידש ולא סעד — אף ידי קידוש לא יצא⁷.

ב. אין לעקור ממקום למקום בשעת הסעודה⁸, אלא אם כן היתה דעתו בעת שבידך "המוציא" לעבור למקום אחר "דאזו חשיבי שניהם מקומו ומותר אף לכתחילה, ואפילו מבית לבית מהני מחשבתו לדעה זו..."⁹.

ג. יכול אדם לקדש לאחרים אע"פ שאינו אוכל עמהם, ככל דבר חוב שמוציא אדם את חברו ידי חובתו¹⁰, ודין זה אמור אף בקידוש של שחרית¹¹. אין חילוק בין

1 שו"ע או"ח סי' רע"ג ס"א.

2 מ"ב ס"ק א' בשם הרשב"ם.

3 שם במ"ב ס"ק י"ב.

4 שו"ע ס"ה ובמ"ב ס"ק כ"א וס"ק כ"ה.

5 שם בשו"ע ובמ"ב ס"ק כ"ה. ועי' בס"ק כ"ז ובשעה"צ ס"ק כ"ט. דיש הבדל בין קידוש של ליל שבת לקידוש של שחרית.

6 מ"ב ס"ק כ"ה.

7 שו"ע ורמ"א סעיף ג' ובמ"ב ס"ק י"א.

8 שו"ע או"ח סי' קע"ח סעיפים א—ב ובמ"ב שם.

9 לשון המ"ב בס"ק ל"ג. וכ"ז הוא לשיטת הרמ"א שם שהמשנה מקומו אינו חייב לברך על מה שאכל, אבל לא לדעת מרן המחבר.

10 סי' רע"ג ד' ובמ"ב ס"ק י"ח. ולאפוקי ברכות הנהנין שאינו יכול להוציא את חברו י"ח אם אינו נהנה בעצמו, וכמבואר בשו"ע סי' קס"ז וסעיף כ'.

11 רמ"א ומ"ב ס"ק י"ט.

המוציא גדולים ידי חובתם למוציא קטנים ידי חובתם, ומותר לקדש אף עבור קטנים כדי לחנכם במצוות, אע"פ שאינו אוכל עמהם.¹²
ולכן:

(א) מותר לקדש עבור הילדים בגן, אף אם המקדשת אינה אוכלת עמהם כלום. עם סיום התורנות ובואה לחדר-אוכל — תקדש ותאכל סעודתה.
(ב) אם המקדשת בגן אוכלת עוגה ומזונות (בשיעור "כזית" — כ"ח גרם) לאחר הקידוש, תברך בגמר האכילה ברכת "על המחיה", ובבואה לחדר אוכל — תטול ידיה לסעודתה, ללא קידוש נוסף.
(ג) אם המקדשת בגן נוטלת ידיה לאחר הקידוש ואוכלת עם הילדים פת — תכון בעת ברכת "המוציא" להמשיך סעודתה בחדר אוכל, ואזי רשאית לאכול בחדר"א ללא קידוש וללא נטילת ידיים (ובתנאי שלא יעברו 72 דקות מתום אכילתה בגן לאכילתה בחדר"א). ומכיון שיש פוסקים המתנגדים לדין זה¹³ וסוברים שאין לעשות זאת אלא לדבר מצוה, ראוי לנהוג לכתחילה כמבואר בסעיפים א' וב', כדי לצאת ידי כל השיטות.

וכאן המקום להעיר: כתב המחבר בשו"ע¹⁴, וז"ל: מקדש על כוס מלא יין... ואומר "ויכלו" מעומד וכו'. והוסיף הרמ"א וז"ל: ויכול לעמוד בשעת הקידוש, ויותר טוב לישב וכו'. וכתב על כך המ"ב בס"ק מ"ו דבכה"ג מקרי טפי קידוש במקום סעודה, כיון שיושב במקום סעודתו בעת הקידוש, וכן הסכים בבאור הגר"א, ומטעם אחר — דכיון שאחד פוטר חברו בעינין קביעות שיקבעו יחד, ובישיבה מקרי קביעות וכנ"ל בס"ק ס"ז. ולפי דבריו גם השומעים צריכין לישב, וטוב ליזהר בזה לכתחילה, ויש לומר, דגם דעתו הוא רק לכתחילה. ועכ"פ צריך ליזהר שיקבעו השומעים עצמן יחד בעת הקידוש כדי לצאת, ולא שיהיו מפוזרים ומפורדים והולכים אחד הנה ואחד הנה — דזה לא מקרי קביעות כלל. עכ"ל.
ולכן: ראוי שהתורניות בבתי ילדים בשבת בבוקר, תשבנה עם כל הילדים בעת הקידוש כדי להוציאם ידי חובה. דאף דכתב המ"ב דהישיבה היא רק לכתחילה, מ"מ כיון שעצתו — שכולם יעמדו ולא יתפזרו, קשה לביצוע אצל ילדים, ראוי לחנכם לישב בעת הקידוש, דזה מיקרי קביעות לדעת הכל ויוציאים ידי חובתם בהידור.

12 מ"ב ס"ק ט"ז. וכל זה אם אינם יודעים לקדש בעצמם, אבל אם יודעים — תלוי הדבר במחלוקת הפוסקים המובאת במ"ב ס"ק כ'.

13 ע"י ב"מסגרת השולחן" על קצור שו"ע שסיכם דעות הפוסקים. ובפרט לבני עדות המזרח, הנהוגים עפ"י מרן המחבר בדין העובר ממקום למקום, ראוי לנהוג כמבואר בסעיפים א' וב'.

14 א"ח ס' רע"א ס"י.

ערוב תבשילין בקבוץ

(א) חל יום טוב להיות בערב שבת — אסרו חכמים לבשל מיום טוב לצורך שבת. והתירו איסור זה אם ייחד תבשיל לצורך שבת לפני יום טוב, והוא הנקרא "ערוב תבשילין". שני טעמים ניתנו לתקנה זו:

(1) כדי שיברור מנה יפה לשבת ולא יזלזל בהכנות לשבת בגלל טרדתו בעניני יום טוב.

(2) כדי שיוזכור שאסור לבשל מיום טוב לחול — שהרי גם לצורך שבת לא התירו אלא על ידי ערוב תבשילין (ביצה ט"ו:).
את תבשיל הערוב משאירים לאכילה בשבת.

(ב) ערוב אחד מועיל לרבים, ומצוה על גדול-העיר לערב עבור כל בני עירו שלא יכלו לערב לעצמם. כל המערב לאחרים, צריך להקנות להם חלק בתבשיל הערוב.
(ג) צוו חכמים שלא יסמוך אדם על ערובו של גדול העיר, אלא כל אחד יערב לעצמו. הסומך לכתחילה על ערוב גדול-העיר, אין ערוב גדול-העיר עולה לו. וטעמם — כדי שיוזכור כל אחד את מה שהערוב בא להזכיר. רק השוכח או האנוס או מי שאבד ערובו סומכים על ערובו של גדול העיר.

(ד) אף על פי שכל אדם חייב לערב לעצמו — בני ביתו של אדם הסמוכים על שלחנו, יוצאים ידי חובתם בערובו ואינם צריכים לערב לעצמם. ולא זו בלבד, אלא אף אין בעל הבית צריך להקנות להם חלק בערובו (אף על פי שהם אינם שותפים במזון של בעל הבית אלא אוכלים משלו בלבד). טעם הדבר הוא, שמכיון שהם אוכלים מתבשילי בעל הבית, נחשב הערוב כהכנה לשבת גם עבורם ("מחצית השקל", תקכ"ז ס"ק י"א).

(ה) הלכה זו אמורה גם לגבי הסמוכים על שלחנו שאינם בני ביתו, כגון שכיר, אורח וכד' (ראה "ביאור הלכה" שם, ד"ה "מי"), ואין צריך לומר שהוא הדין גם לגבי אנשים שהם שותפים ממש במאכלים (ראה "חיי אדם", ק"ב ז').

(ו) נמצא, איפוא, שבקבוץ יוצאים כל החברים ידי חובתם בערוב תבשילין אחד, אשר יונח על ידי חבר אחד עבור כולם. וגם תושבים אחרים-בקבוץ, שאינם שותפים, כגון עובדים שכירים, אנשי נח"ל ואולפן, מתנדבים וכדו', מכיון שהם

סמוכים על שולחנם של חברי הקבוץ, יוצאים בערובו של הקבוץ, ואין צריך להקנות להם.

(ז) חבר קבוץ, הרוצה להניח ערוב תבשילין בביתו, כדי שהילדים ובני הבית יזכרו דין ערוב תבשילין, יניח את הערוב בלא ברכה ויאמר רק את הנוסח "בהדין ערובא וכו'". (וכתב "אשל אברהם", שלא תקנו בערוב תבשילין דין מהדרין — כמו בחנוכה — מפני שאין כאן פרסומי ניסא).

ונאמר לי שכך פסק מו"ר הרה"ג רש"ז אויערבך שליט"א*.

דין זה נאמר גם לגבי חברי קבוץ האוכלים בבתיהם ולא בחדר האכילה.

(ח) תושבי חו"ל המתארחים בקבוץ, ועושים ינ"ט שני של גלויות ביום שישי, חייבים להניח ערוב תבשילין בערב יו"ט, כדי שיוכלו להדליק ביו"ט שני, נרות שבת.

(ט) אורחים הנמצאים בבית הארחה אשר בקבוץ, אינם יוצאים בערובו של הקבוץ, מכיון שאינם נטפלים לשלחנו של הקבוץ אלא לשלחן של בית הארחה, וכו' מבשלים בנפרד. לכן צריכים האורחים להניח ערוב נפרד, כדי שיוכלו להדליק ביום טוב נרות לכבוד שבת. מאידך, עובדי בית הארחה — אלה השייכים לקבוץ, סומכים על הערוב של הקבוץ ורשאים לבשל בבית הארחה לצורך שבת, ואינם צריכים להניח ערוב נפרד, ואלה הבאים מבחוץ ואינם שייכים לקבוץ, חייבים להניח עירוב תבשילין בנפרד, כדי שיוכלו לבשל בבית הארחה.

* וכן הורה הגר"ש ואונר שליט"א לרב מאיר שלזינגר שליט"א. — הערת העורך.